

интернациональное. Стабильное и изменчивое. К 70-летию со дня рождения проф. В.И. Коваля : сб. науч. ст. / отв. ред. Е. В. Ничипорчик. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. – С. 57–61.

5. Генералова, Е. В. Медиатекст как отражение динамических хронологических изменений в лексике и фразеологии / Е. В. Генералова // Медиалингвистика. – Т. 8. – № 2. – 2021. – С. 180–192.

6. Словарь-тезаурус современной русской идиоматики : около 8000 идиом современного русского языка / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН; А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский, К. Л. Киселева [и др.]; под ред. А. Н. Баранова, Д. О. Добровольского. – М. : Мир энциклопедий Аванта+, 2007. – 1135 с.

7. Бирих, А. К. Словарь фразеологических синонимов русского языка / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова / Серия Грамота. – М. : АСТ-Пресс, 2023. – 448 с.

8. Скребцова, Т. Г. Лингвистика дискурса: структура, семантика, прагматика : курс лекций / Т. Г. Скребцова. – М. : Издат. Дом ЯСК, 2020. – 312 с.

9. Словарь-тезаурус синонимов русской речи / под общ. ред. проф. Л. Г. Бабенко. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. – 512 с.

Abstract. The article is devoted to identifying semantic and pragmatic spectra of neophrasem *without questions* on the material of the National Corps of the Russian language. It demonstrates amazing activity and a wide variety of options for contextual reading. The phrase participates in the expression of confidence and peremptory, consent, understanding, semantics of inevitability, obligation, readiness, etc.

Keywords: neology, phraseology, context, semantic spectrum, speaker's intention.

Селиверстова Елена Ивановна – доктор филологических наук, профессор; Санкт-Петербургский государственный университет (Selena754@inbox.ru).

УДК 811.161.3'373.4:612(476.5)

Г. К. Семянькова

ФРАЗЕОЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ ЯК СРОДАК ХАРАКТАРЫСТЫКІ ФІЗІЧНЫХ УЛАСЦІВАСЦЕЙ ЧАЛАВЕКА Ў ГАВОРКАХ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Анатацыя. У артыкуле прааналізаваны рэгіянальныя фразеалагізмы, што бытуюць на тэрыторыі Віцебшчыны і выкарыстоўваюцца для апісання фізічных уласцівасцяў чалавека (устойлівыя выразы, якія характарызуюць чалавека з абмежаванымі разумовымі здольнасцямі, схільнага да ўжывання алкаголю, хударлявага целаскладу, з моцным здароўем, высокага і нізкага росту). Выяўлены лексічныя, семантычныя, камбінаваныя варыянты да зафіксаваных у фразеаграфічных працах устойлівых выразаў.

Ключавыя словы: фразеалагізм, рэгіянальны фразеалагізм, устойлівы выраз, лексічны варыянт, семантычны варыянт, камбінаваны варыянт.

Даследаванне выканана ў межах навукова-даследчай тэмы «Функцыянаванне сучаснай беларускай мовы ў вуснай камунікацыі і пісьмовым тэксце: сацыяльна-дзяржаўны, нацыянальна-культурны і краязнаўча-рэгіянальныя параметры» (у межах задання «Беларуская мова: этналінгвістычны, сацыялінгвістычны і лінгвакультуралагічны аспекты даследавання»), зарэгістраванай на 2021–2025 гг. (нумар дзяржрэгістрацыі 20210458 ад 31.03.2021).

Даследчыкі адзначаюць, што ў сучаснай лінгвістыцы назіраецца імкненне да інтэграцыйнага разумення сутнасці мовы як дынамічнай сістэмы, у цэнтры якой стаіць чалавек. Антрапацэнтрычны падыход да вывучэння мовы абумоўлівае павышаную ўвагу даследчыкаў якраз да лінгвакультуралагічнага і кагнітыўнага аспектаў, бо мова – гэта не толькі сродак, з дапамогай якога людзі наладжваюць сувязі, абменьваюцца

інфармацыяй, але і своеасаблівае люстэрка жыцця і працы народа, яго грамадскага і культурнага развіцця. Калі грамадства параўнаць з жывым арганізмам, то мову можна назваць нервовай сістэмай, якая наладжвае ў арганізме сувязі паміж яго клеткамі [1, с. 9].

Чалавек здольны разумець свет і самога сябе дзякуючы мове, якая з’яўляецца галоўным спосабам фарміравання і існавання ведаў пра навакольную рэчаіснасць. У мове вызначаецца адзіная, самабытная і непаўторная карціна адлюстравання навакольнай рэчаіснасці. Кожная нацыянальная мова па-свойму адлюстроўвае свет і выражае тое, што не здольна выразіць іншая. Кожная нацыянальная культура мае такія моўны матэрыял, які дазваляе ёй перадаць гістарычны вопыт свайго народа, асаблівасці яго мыслення і псіхікі, маральна-этычныя і эстэтычныя нормы наступным пакаленням. Мова з’яўляецца крыніцай інфармацыі, назапашанай этнічным калектывам, які жыве ў пэўным прыродным асяроддзі і сацыяльных умовах [1, с. 9].

Нацыянальная і культурная спецыфіка кожнай мовы найперш выяўляецца праз яе фразеалагічныя сродкі, што ўтрымліваюць багатую інфармацыю, якая дапамагае зразумець асаблівасці матэрыяльнага і духоўнага жыцця пэўнай этнічнай супольнасці [1, с. 17]. Антрапацэнтрызм фразеалагізмаў заключаецца ў іх магчымасці апісваць розныя бакі чалавечага жыцця. Устойлівыя выразы дазваляюць убачыць унутраны свет асобы, яе маральныя каштоўнасці, асаблівасці адносінаў з іншымі людзьмі, у тым ліку ў сям’і.

Супрацоўнікі кафедры беларускай і рускай філалогіі ўстановы адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава», студэнты факультэта гуманітарыстыкі і моўных камунікацый названай установы, займаючыся распрацоўкай навукова-даследчай тэмы «Функцыянаванне сучаснай беларускай мовы ў вуснай камунікацыі і пісьмовым тэксце: сацыяльна-дзяржаўны, нацыянальна-культурны і краязнаўчарэгіянальныя параметры» (у межах задання «Беларуская мова: этналінгвістычны, сацыялінгвістычны і лінгвакультуралагічны аспекты даследавання»), зарэгістраванай на 2021–2025 гг. (нумар дзяржрэгістрацыі 20210458 ад 31.03.2021), ажыццяўляюць працу па вывучэнні рэгіянальных фразеалагічных адзінак, што функцыянуюць у вусным маўленні жыхароў Віцебскай вобласці.

Прапанаваны артыкул адлюстроўвае вынікі такой работы па апрацоўцы арыгінальнага, нікім да гэтага не даследаванага рэгіянальнага матэрыялу. Актуальнасць праведзенага аналізу звязана найперш з тым, што ён уводзіць ва ўжытак устойлівыя выразы, якія бытуюць на тэрыторыі Віцебскай вобласці, не зафіксаваныя ў навуковых і лексікаграфічных працах. Мэта публікацыі – аналіз рэгіянальных фразеалагізмаў, што бытуюць на тэрыторыі Віцебшчыны і выкарыстоўваюцца для апісання фізічных уласцівасцяў чалавека, у семантычным і структурным плане. Матэрыял даследавання ўключае прыклады, сабраныя ў 2020–2023 гг. на тэрыторыі сельскіх населеных пунктаў шляхам апытання мясцовых жыхароў.

Фразеалагічныя выразы змяшчаюць багатую інфармацыю пра духоўныя каштоўнасці, матэрыяльны ўклад жыцця народа, яго традыцыі, вераванні, адносіны да іншых. Высветлілася, што рэгіянальная фразеалогія мае ў сваім складзе значную колькасць адзінак, што ўжываюцца для характарыстыкі фізічных уласцівасцяў чалавека.

Сярод сабраных фразеалагізмаў значнае месца належыць адзінкам, якія апісваюць неразумнага, незадагдлівага чалавека. Ніжэй разгледзім асобныя ўстойлівыя выразы, праілюстраваныя іх прыкладамі з маўлення мясцовых жыхароў.

Даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што ў фразеалагічных адзінках пры рэпрэзентацыі разумовай дзейнасці найбольш часта ў якасці структурнага кампанента выступае назоўнік *галава* са значэннем ‘розум, свядомасць, развага’, які з’яўляецца своеасаблівым «цэнтрам» інтэлектуальных здольнасцяў чалавека [1, с. 78]. У рэгіянальным матэрыяле таксама зафіксаваны ўстойлівыя выразы з кампанентам *галава*: *галава з апілкамі* – ‘пра незадагдлівага, неразумнага чалавека’: *У цябе мазгоў зусім няма, галава твая з апілкамі* (вёска Лозы Талачынскі раён).

Фразеалагізмы могуць утрымліваць моўныя адзінкі, што выйшлі з актыўнага ўжывання і адносяцца да пасіўнай (устарэлай) лексікі: *сто пудоў дыму* – ‘пра вельмі неразумнага чалавека’: *Гэты Мікола – як сто пудоў дыму. Кажуць, што нават школу ледзь скончыў, перавальваўся з двойкі на тройку* (вёска Бачэйкава Бешанковіцкі раён). Назоўнік *пуд* з’яўляецца гістарызмам і мае значэнне ‘мера вагі, роўная прыкладна 16,3 кг’ [2, с. 515].

Нярэдка ў складзе фразеалагізмаў фіксуюцца словы абмежаванага ўжывання, напрыклад, дыялектызмы: *хоць чарэпнай бі* – ‘неразумны’: *Мой сын Сашка – хоць чарэпнай па галаве бі: так і не вывучыў табліцу множання!* (вёска Горныя Ходцы Сенненскі раён). Устойлівы выраз утрымлівае дыялектызм *чарэпка*, які ў гэтай мясцовасці мае значэнне ‘драўляны коўш’.

Акрамя пералічаных вышэй, для характарыстыкі чалавека са слабымі разумовымі здольнасцямі на Віцебшчыне выкарыстоўваюць таксама наступныя выразы: *як барані* – ‘пра чалавека са слабым розумам’: *Што з яго возьмеш? Ён як барані! Слабы розум!* (вёска Германавічы Шаркаўшчынскі раён); *як лэвы бот з правай нагі* – ‘неразумны’: *Дык ён жа як лэвы бот з правай нагі! Пра што з ім можна дамаўляцца? Розуму ў яго для гэтага мала* (вёска Паўночнае Гняздзілава Докшыцкі раён).

У беларускай фразеаграфіі зафіксаваны выраз, падобны на апошні з прыведзеных фразеалагізмаў: *дурны як бот <з лэвай нагі>*. Акал. Разм. Вельмі, надзвычай (дурны). *Нездарма кажуць іншы раз і пра чалавека, што ён дурны як бот, ды яшчэ з лэвай нагі* [4, с. 115].

Як відаць з прыведзеных вышэй прыкладаў, у рэгіянальным матэрыяле ўстойлівы выраз пашырае свой кампанентны склад, становячыся лексічным варыянтам да апісанай у лексікаграфічных крыніцах адзінкі і нават у сваім пераасэнсаваным значэнні, метафарычным ужыванні падкрэсліваючы алагічнасць, неадпаведнасць агульнапрынятым нормам (*лэвы бот – правая нага*).

Ва ўсе часы п’янства асуджалася нашымі продкамі, і сёння нецвярозых людзі выклікаюць адмоўныя адносіны да іх. Даследчыкі адзначаюць, што п’янства здаўна было моцна развіта сярод насельніцтва. Магчыма, звязана гэта з тым, што яшчэ ў XVIII ст., у адпаведнасці з усталяваным парадкам, кожны беларускі селянін у карчме свайго пана за год павінен быў выпіць пэўны аб’ём піва і гарэлкі (сівухі). Таму ж, хто гэтага не рабіў, неабходна было выплаціць поўны кошт ці розніцу паміж усталяванай і спажытай колькасцю гарэлкі [1, с. 120].

У гаворках жыхароў Віцебшчыны ўжываюцца наступныя выразы для характарыстыкі п’янага чалавека: *выжлукта саба́чча!* – ‘пра п’яніцу’: *Ах ты выжлукта саба́чча! Зноў набраўся!* (вёска Тоўпіна Чашніцкі раён); *як гра́зі набра́ўся* – ‘пра п’янага чалавека’: *Глянь, Сяргей дадому ідзе. Зноў як гра́зі набра́ўся!* (вёска Канстантова Сенненскі раён).

У «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» І.Я. Лепешава прыводзіцца блізкі па структуры і значэнні да апошняга з прыведзеных устойлівы выраз: *набра́цца (набіра́цца) як (што) жа́ба гра́зі*. Акал. Разм. Асудж. Вельмі моцна. Пра п’янага. *А то ж бывае, што возьме каторы ды набярэцца здору як жаба гра́зі...* [4, с. 374]. Рэгіянальны фразеалагізм адрозніваецца ад прыведзенага ў слоўніку кампанентным складам і месцам націску ў назоўніку (*гра́зі – гра́зі*), таму можа быць аднесены да лексіка-акцэнтнага, ці камбінаванага варыянта.

Прыведзеныя фразеалагізмы маюць адмоўную канатацыю, семантызуюць п’янства як чалавечую загану, падкрэсліваюць празмернасць ужытай дозы алкаголю (*выжлукта – выжлукціць – перан.* Разм. Выпіць вялікую колькасць чаго-небудзь [3, с. 535]), утрымліваюць у сваім складзе моўныя адзінкі, з дапамогай якіх праводзіцца паралель паміж нецвярозым чалавекам і прадстаўніком жывёльнага свету, і, адпаведна, у выразях праводзіцца думка, што п’яны губляе чалавечае аблічча.

Выяўлены фразеалагізмы, што выкарыстоўваюцца для апісання іншых фізічных асаблівасцяў чалавека. Разгледзім асобныя з іх: *як свінні аблізлі* – ‘пра бруднага, нехайнага чалавека’: *Дзе ты так вымурзаўся? З ног да галавы! Цябе як свінні аблізлі!* (вёска Бачэйкава Бешанковіцкі раён); *абрасці мохам* – ‘пра бруднага чалавека’: *Мікіта, я вытаніў баню – ідзі памыйся, а то ўжо мохам аброс!* (аграгарадок Новая Зара Чашніцкі раён).

У «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» І.Я. Лепешава апошні з прыведзеных устойлівы выраз падаецца са значэннямі ‘адставаць ад жыцця, духоўна апускацца’; ‘станавіцца багацейшым, разжывацца’ [4, с. 43]. Відавочна, што рэгіянальны фразеалагізм з’яўляецца семантычным варыянтам да зафіксаванага ў слоўніку.

Пры апісанні чалавека хударлявага целаскладу на Віцебшчыне ўжываецца фразеалагізм *адзі́н нос застáўся* – ‘пра худога чалавека’: *Чаму ты так мала ясі? Адзі́н нос застáўся* (аграгарадок Новая Зара Чашніцкі раён); *Цяжка, відаць, вучыцца. Схуднеў надта ж. Адзі́н нос застáўся!* (вёска Угрынкі Ушацкі раён).

Для характарыстыкі чалавека з моцным здароўем выкарыстоўваецца ўстойлівы выраз *жалéза перакýсіць (перагрызе́)* (часта з іранічным падтэкстам): *Мікола часта скардзіцца, што хварэе. Не слухайце вы яго! Ён жалéза перагрызе́!* (вёска Бачэйкава Бешанковіцкі раён).

Пры апісанні чалавека высокага росту ўжываецца фразеалагізм *лось цыба́ты*: *Ты паглядзі, які высокі чалавек. Лось цыба́ты!* (вёска Новая Обаль Сенненскі раён), нізкага росту – *травá па пóяс*: *Ды які з яго памочнік, калі ён травá па пóяс?! (вёска Дубаўцы Сенненскі раён).*

Такім чынам, рэгіянальныя фразеалагізмы, якія бытуюць на тэрыторыі Віцебшчыны, вызначаюцца разнастайнасцю ў семантычным плане: выяўлены ўстойлівыя выразы, што характарызуюць чалавека з абмежаванымі разумовымі здольнасцямі, схільнага да ўжывання алкаголю, хударлявага целаскладу, з моцным здароўем, высокага і нізкага росту. Сярод прааналізаваных адзінак нярэдка сустракаюцца лексічныя, семантычныя, камбінаваныя варыянты да зафіксаваных у фразеаграфічных працах. Асноўная большасць рэгіянальных устойлівых выказаў, што характарызуюць фізічныя ўласцівасці чалавека, ужываецца пры дзейніку са значэннем асобы.

Этнамоўная вартасць апісанага вышэй фактычнага матэрыялу бачыцца нам у яго магчымасці характарызаваць адметнасць побыту, укладу жыцця, мадэлі паводзін, стэрэатыпы мыслення, традыцыі, звычаі, што склаліся на працягу станаўлення нашага народа.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Дзядова, А. С. Чалавек у лютэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 162 с. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://rep.vsu.by/handle/123456789/3208>. – Дата доступу : 30.09.2023.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1980. – Т. 4. – 768 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977. – Т. 1. – 608 с.
4. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с.

Abstract. The article analyzes regional phraseological units that exist on the territory of the Vitebsk region and are used to describe the physical properties of a person (stable expressions that characterize a person with limited mental abilities, prone to alcohol consumption, slim build, with good health, tall and short stature). Lexical, semantic, combined variants of stable expressions fixed in phraseographic works are revealed.

Keywords: idiom, regional idiom, stable expression, lexical variant, semantic variant, combined variant.

Семянькова Галіна Канстанцінаўна – кандыдат філалагічных навук, дацэнт; Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава (galina.semenkova@mail.ru).